

УДК: 1(091) (575.2) (04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1(2)-133-138

Тогусаков Осмон Асанкулович, Акматалиев Асанбек Тургунбаевич

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы, академик,
Ош технологиялык унверситети, академик Б.Мурзубраимов атындагы эл аралык Өзгөн
технологиялык жана билим берүү институту

Тогусаков Осмон Асанкулович, Акматалиев Асанбек Тургунбаевич

Национальная академия наук Кыргызской Республики, академик,
Узгенский международный институт технологии и образования имени Б. Мурзубраимова,
Ошский технологический университет

Togusakov Osmon Asankulovich, Akmataliev Asanbek Turgunbaevich

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, academician,
Uzgen International Institute of Technology and Education named after B. Murzubraimov,
Osh State University

**КООМДУК КАРЫМ-КАТНАШТАР СИСТЕМАСЫНДАГЫ
РУХАНИЙ-АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАР
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ
ОТНОШЕНИЙ
SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN THE SYSTEM OF PUBLIC RELATIONS**

Аннотация: Изилдөөнүн предмети болуп адеп-ахлактык баалуулуктар эсептелет. Изилдөөнүн максаты катары коомдук карым-катнаштар системасындагы руханий адеп-ахлактык баалуулуктар кызмат кылат. Изилдөөнүн методдору: изилдөө процессинде системалык, тарыхый, формалдык-логикалык, абстракттуу, аналогиялык жана башка методдор колдонулду. Алынган натыйжалар: макаланын автору изилдөөнүн жүрүшүндө көрсөткөндөй, коомдун руханий абалына олуттуу таасирин тийгизгүү менен руханийлик жана адеп-ахлактуулук коомдогу руханий ишмердүүлүктүн ыкмаларында жана максаттарында, коомдун керектөөлөрүн канааттандыруу мүнөзүндө, коомдук турмуштун дүйнө таанымынын бүтүндөй көрүнүшүндө өзүнүн көрүнүшүн табат. Алынган натыйжалардын илимий баалуулугу коомдук карым-катнаштар системасындагы руханий адеп-ахлактык баалуулуктарды аныктоосунда турат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси руханий адеп-ахлактык баалуулуктар адамзаттын бардык чөйрөсүндө колдонулушу толук ыктымал. Аталган тема боюнча изилдөөлөрдүн келечеги туурасындагы сунуштамалар: кийинки илимий изилдөөлөрдө руханий адеп-ахлактык баалуулуктардын мазмунун терендетип изилдөө; аларды адамзаттын кенири чөйрөсүндө колдонуу.

Аннотация: Предметом исследования являются нравственные ценности. Цель исследования духовно-нравственные ценности в системе общественных отношений. Методы исследования: в процессе исследования использовались систематические, исторические, формально-логические, абстрактные, аналоговые и другие методы. Полученные результаты: как показывает автор статьи в ходе исследования, духовность и нравственность оказывают существенное влияние на духовное состояние общества. Научная ценность полученных результатов заключается в определении духовно-нравственных ценностей в системе общественных отношений. Практическая значимость полученных результатов заключается в том, что духовно-нравственные ценности могут применяться во всех сферах человечества.

Рекомендации о перспективах исследований по данной теме: углубленное изучение содержания духовно-нравственных ценностей в последующих исследованиях; использовать их в более широкой сфере человечества.

Annotation: The subject of the research is moral values. The purpose of the study is spiritual and moral values in the system of social relations. Research methods: systematic, historical, formal-logical, abstract, analog and other methods were used in the research process. The results obtained: as the author of the article shows in the course of the study, spirituality and morality have a significant impact on the spiritual state of society. The scientific value of the results obtained lies in the determination of spiritual and moral values in the system of social relations. The practical significance of the results obtained lies in the fact that spiritual and moral values can be applied in all spheres of humanity. Recommendations on the prospects for research on this topic: in-depth study of the content of spiritual and moral values in subsequent research; use them in the wider realm of humanity.

Негизги сөздөр: коомдук карым-катнаш, руханий адеп-ахлактуулук, баалуулук, салттар, ыраттуулук, коом, категория, модель, жүрүм-турум, стереотип.

Ключевые слова: общественные отношения, духовная нравственность, ценность, традиции, преемственность, общество, категория, модель, поведение, стереотип.

Key words: public relations, spiritual morality, value, traditions, continuity, society, category, model, behavior, stereotype.

Коомдун руханий абалына олуттуу таасирин тийгизгүү менен руханийлик жана адеп-ахлактуулук коомдогу руханий ишмердүүлүктүн ыкмаларында жана максаттарында, коомдун керектөөлөрүн канааттандыруу мүнөзүндө, коомдук турмуштун дүйнө таанымдын бүтүндөй көрүнүшүндө өзүнүн көрүнүшүн табат. Алар кенири таралуу менен социалдык институттар аркылуу, коомдун турмушунун руханий чөйрөсүндө бекитилет.

Айрыкча, дүйнө таанымдагы парадигмалардын өзгөрүшүнүн контекстинде руханий-адеп-ахлактык салттарды сактоо жана заманбап кабыл алуу, алардын инсандын баалуулук багыттарына тийгизген таасири маселеси актуалдуу болуп саналат. Коомдун руханий, адеп-ахлактык жана социалдык-маданий мейкиндигинде болуп жаткан окуялар азыркы учурда коомдо турмуштун ажырагыс бөлүгү болуп келген салттуу руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарга өтө байкаларлык баа берилбей жатканын айтууга мүмкүндүк берет.

Жаңы руханий парадигманы иштеп чыгуу зарылчылыгы күнүмдүк аң-сезимдеги абстракттуулукту жана теориялык жана философиялык деңгээлде жалпы кабыл алынган концепциянын жоктугу менен мүнөздөлгөн руханийлик феноменинин өзүн концептуалдык тактоону талап кылат [1, 104-109-б.].

Салттуу руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктар философиянын категорияларынын арасында негизги орунду ээлеп келген жана ээлей берет. Адамдын руханий-адеп-ахлактык турмушунун кубулуштарынын айланасында ата-мекендик ойломдун калыптанышы негизинен биздин доордо философиянын өнүгүү багытын аныктоо менен жүзөгө ашырылган. Социалдык-маданий мейкиндикте ар бир инсанга жана бүтүндөй коомго деструктивдүү таасирин тийгизген көптөгөн кооптуу процесстер жана кубулуштар болуп жатканына карабастан, жаңыланган коомдо салттуу руханий-адеп-ахлактык баалуулуктардын орду талашсыз түрдө борбордук болушу керек [2, 67-73-б.].

Заманбап материалдык маданият өзүнүн ичинде руханий жана салтка каршы структураларды жаратат, алар эзелтеден келе жаткан руханий-адеп-ахлактык

баалуулуктардын сырткы чагылышы гана болуп саналат, ал түпкүлүгү боюнча адамдын чыныгы салтты ишке ашыруу процессинде туура эмес багыт болуп саналат. Мындай структуралык түзүлүштөр бүтүндөй цивилизациялык маданияттын өнүгүшү үчүн өтө коркунучтуу [3, 108-114-б.].

Руханийлик феноменин түшүнүүдөгү адеп-ахлактуулук негизинен, чындыгында, руханий кайра жаралуу экономикалык, укуктук жана коомдук-саясий туруктуулуктун мүмкүн болуучу негизи катары адеп-ахлактык кайра жаралуу дегенди түшүндүрөт. Руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруу жана өздөштүрүү – бул адамзат коомунун өнүгүшүн аныктоочу мамилелердин социалдык мүнөзү менен аныкталган процесс. Коомдогу социалдык өз ара аракеттенүүнүн негиздеринин бири – адеп-ахлактык баалуулуктарды өздөштүрүү. Белгилүү бир руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды өздөштүрүү менен адам мындай жетишкендиктин өзүнөн мурункулар колдонгон салттуу жолдорун кармануусу зарыл жана анын уландысы салт менен камсыз кылынат. Инсандын руханий жактан өркүндөшүнүн бул учуру азыркы коомдо инсандын баалуулук багыттарынын негизги шарты кылымдарды карыткан руханий-адеп-ахлактык салттарды сактоо болушу керек деп ырастоого мүмкүндүк берет [4, 94-95-б.].

Салттын социалдык-философиялык түшүнүгү анын түзүлүшүндөгү бир катар өзгөчө сапаттарды аныктоого мүмкүндүк берет, алардын ичинен эң негизгиси болуп салтка өзүнүн негизги функциясын аткарууга мүмкүндүк берүүчү, салттын кылымдык тажрыйбасын сактоочу үзгүлтүксүздүк жана улантуучулук мүнөздөмөлөрү саналат. Салт феноменинин түпкү тамыры органикалык түрдө өткөн, ал эми анын кайра жаралышы күнүмдүк турмушта орун алып, азыркы реалдуулукка таянып, адамдын келечектеги иш-аракетинин нукуралыгын аныктайт [5, 396-408-б.]. Коомдогу каада-салттардын азыркы реалдуулукка ыңгайлашуусу коомдун материалдык, руханий турмушунун да бардык чөйрөлөрүндө маданий көрүнүшүнөн улам гана ишке ашары айдан ачык [6, 167-176-б.].

Коомдогу материалдык менен руханийликтин биримдигинин фактору коомдун өнүгүүсүнүн туруктуулугун жана үзгүлтүксүздүгүнүн пайда болушунун жана сакталышынын табиятын түшүнүүдө негизги фактор болуп саналат жана бул жерде элдин руханийлиги жөнүндө сөз кылууга болот, ал адамдарды өз түрүндөгү жамаатка бириктирип гана тим болбостон, өзүнчө инсандын психикалык жана дене күчтөрүнүн биримдигин камсыз кылуучу күч болуп саналат. Руханийлик адамдын маанилүү болмушунан ажырагыс өзгөчө кубулуш катары, өткөн менен шартталган жана азыркы реалдуулуктун процесстерине негизделген, адамдын жашоосуна мазмун берип, аны белгилүү бир жолго багыттаган жана бул жерде эң негизги ролду салт ойнойт, коомдун өнүгүшүнүн ырааттуулугун камсыз кылат. Руханий тазалык, салттын аркасында өзгөрүүсүз сакталып келген бардык адеп-ахлактык принциптерди жана талаптарды аткарууга чечкиндүүлүк, руханийликтен келип чыккан “адеп-ахлактуулук” категориясы менен камсыз кылынат.

Адеп-ахлактуулук – руханийликтин көрүнүшү. Социалдык-философиялык аспектидеги руханийлик жана адеп-ахлактуулук негизинен окшош категориялар, анткени алардын көрүнүшү дээрлик дайыма жеке кабыл алуу жана коомдо кийинки кайра жаралууга негизделет, мында салт маанилүү роль ойнойт. Салт азыркы коомдун позитивдүү жашоосунун жана өнүгүшүнүн маанилүү шарты болуп саналат, коомдо ата-бабаларыбыздан мурас болуп калган жана азыркы социалдык-маданий турмушта жашап жаткан элдин турмуштук жүрүм-турумунун, руханий-адеп-ахлактык практикасынын үлгүлөрүнүн жана

стереотиптеринин татаал системасы аркылуу маданий мейкиндик баа жеткис руханий-адеп-ахлактык тажрыйба катары чагылдырылат [7, 218-227-б.] .

Руханийлик жана адеп-ахлактуулук инсандын баалуулук багытынын негизи болуп саналат. Баалуулуктар адамдын материалдык жана руханий дүйнөсүндө да бар. Салт феноменинин материалдык компоненти инсандын өзү ойлоп тапкан тигил же бул символу аркылуу затталган кубулуштун руханий подтекстинин туюнтмасын алып жүргөндөй эле, инсандын руханий принцибинин, өзгөчө адеп-ахлактык дүйнөсүн чагылдыруунун куралы болуп саналат. Коомдо каада-салт анын пайда болушу үчүн көрсөтүлгөн руханий шарты жок болгон учурда, ал тиешелүү муун же аны жасалма жол менен материалдаштыруучу инсан менен бирге мезгил-мезгили менен жок болуп кетүү коркунучу астында калат. Бирок, дал ушул чыныгы адам дүйнөсү, анын өзгөрүлбөс көйгөйлөрү бар материалдык жашоосу салттарды өзгөртүүнүн, аларды белгилүү бир жаңылыктар менен толуктоонун куралы катары, ал тургай актуалдуулугун эске алганда алардын жок болуп кетишине түрткү болуп саналат. Салттар баалуулуктарды жаратат жана өзү инсан жана коом үчүн баалуулук болуп саналат, демек, салттын маңызын изилдөөдө анын алкагында руханий жана материалдык компоненттердин өз ара аракеттенүүсү, алардын тыгыз байланышы жөнүндө сөз кылуу зарыл [8, 33-40-б.]. Инсандын бар болушунун мааниси – инсандын коомдогу жашоосунун руханий жана баалуу чөйрөсү. Инсан ар дайым коомдогу баалуулук мамилелердин өнүгүшүнө салым кошот.

Руханийлик жана адеп-ахлактуулук азыркы коомдун негизги артыкчылыктарын аныктап, анын жашоосунун туруктуулугун бекемдөөгө өбөлгө түзөт, социалдык-маданий жаңыланууну жана андан ары өнүгүүнү демилгелейт. Өз алдынчалуулукту калыптандыруу менен алар коомдук аң-сезимге негизделген, анын негизинде коомдук турмуш өнүккөн зарыл руханий-адеп-ахлактык өзөктү түзүү үчүн үстөмдүк кылышкан жана болуп кала берет. Тигил же бул руханий-адеп-ахлактык системанын курулушу коомдун азыркы өнүгүү процесстеринин негизинде ишке ашат, бирок анын негизи тигил же бул түрдө негизги конструктивдүү ролду ойногон өткөндүн түпкү салты болуп саналат. Каада-салттарга карама-каршы келбеген, кээде аларга толук ылайык келген айрым жаңылыктарды өзүнө сиңирип, руханий жактан байытуу жөндөмдүүлүгүн жаңы коомдук байланыштардын жаралуу процесси, коомду жаңылоонун шарты катары кароо керек.

Бай руханий жана адеп-ахлактык мурасына карабастан, тигил же бул этностук узак убакыт бою маалыматтык жана маданий таасирде болуп келген. Руханий чөйрөнүн калыптанышы мамлекет, коом, адам ичинен чирип баратканда инсандын аң-сезимине бөтөн псевдомаданияттарды проекциялоо аркылуу ишке ашырылат. Мына ушундай кырдаалда салттуу руханий баалуулуктар системасындагы өзгөрүүлөр айкыныраак аныктала баштады, салттын адам жашоосундагы эң маанилүү ролу жана анын бүткүл коомдун турмушунун руханий-адеп-ахлактык чөйрөсүндөгү абалына тийгизген таасири так аныктала баштады.

Азыркы коом массалык маданияттын иш жүзүндөгү үстөмдүгүнүн таасиринде турат, ал техникалык прогресстин жетишкендиктерине таянат, бирок адам жашоосунун феномени катары руханий маданияттын маңызына таасир этпейт. Массалык маданият руханий-адеп-ахлактык салтты модернизациялоонун куралы катары аракет кылууда, иш жүзүндө анын маңызын толугу менен өзгөртүүдө, бул процессти иш жүзүндө ишке ашырган руханий жана адеп-ахлактык түшүнүктөрүнүн баштапкы маанисин алмаштыруу коркунучун алып келет.

Салттуу руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктар ар тараптуу. Руханий-адеп-ахлактык салт коомдун маданий жетишкендиктерин мурас кылуунун спецификалык куралы

катары «социалдык эстутум» же коомдогу «маданий ырааттуулук» деп аталган нерсени, адамдардын көп муундарынын ортосундагы өзгөчө руханий байланышты сактоого жардам берүү үчүн түзүлгөн. Руханий-адеп-ахлактуулук салттын бул өзгөчөлүгү да дүйнөлүк ааламдашуу процесстеринин күчөп бараткан таасирине каршы туруу үчүн зарыл шарт болуп саналат, анын күчөш тенденциясы акыркы мезгилде уламдан-улам байкалууда.

Коомдун социалдык-маданий мейкиндигинде руханий жана адеп-ахлактык салттардын заманбап орду, албетте, борбордук болушу керек, бирок алардын коомдогу ролу көптөгөн коркунучтуу процесстерге жана инсанды өз алдынча жок кылуучу кубулуштарга дуушар болууда. XXI кылымда коомду туура жолго сала турган руханий багыттарды издөө, көптөгөн изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, ар бир инсандын коомдук болмуш процессинде өзгөчө орунду жана системаны түзүүчү катары руханий жана адеп-ахлактык салттардын ролун талдоону жана так түшүнүүнү камтыйт.

Коомдун руханий абалын калыптандыруу шарттарында руханий-адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруу жаатында ойлонулган жана максаттуу мамлекеттик саясат өтө зарыл. Бул саясат маданият, билим берүү жана тарбиялоо чөйрөсүндөгү позитивдүү социалдык өзгөрүүлөрдү камтыган коомдун турмушун өзгөртүүнүн бирдиктүү стратегиясынын бөлүгү болууга тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. Колосова О.Ю. Заманбап цивилизациялык өнүгүүнүн руханий-экологиялык детерминациясы. Гуманитардык изилдөөлөрдүн илимий проблемалары. - 2009. - № 14. - С. 104–109.
2. Бакланов И.С. Социалдык динамика жана когнитивдик процесстердеги тенденциялар: ультра заманбап коомго карай. Түндүк Кавказ федералдык университетинин жарчысы. - 2008. - № 4. - С. 67–73.
3. Колосова О.Ю. Заманбап маданияттагы экологиялык-гуманисттик баалуулуктар. Гуманитардык изилдөөнүн илимий проблемалары. - 2009. - № 2. - С. 108-114.
4. Несмеянов Е.Е. Дин таанууну жана руханий-адептик маданиятты поликонфессиялык аймакта окутуу маселеси. Гуманитардык жана социалдык-экономикалык илимдер. - 2010. - № 3. - Б. 94–95.
5. Бакланов И.С., Душина Т.В., Микеева О.А. Этникалык адам: этникалык иденттүүлүк маселеси. Вопросы социальной теория. - 2010. - Т. 4. - С. 396-408.
6. Ерохин А.М., Ерохин Д.А. «Окумуштуунун профессионалдык маданияты» проблемасы социологиялык билимдердин контекстинде. Ставрополь мамлекеттик университетинин жарчысы. - 2011. - № 5–1. - С. 167-176.
7. Говердовская Е.В. Түндүк Кавказдын маданий-билим берүү мейкиндиги: багыттары, көйгөйлөрү, чечүү жолдору. Гуманитардык жана коомдук илимдер. - 2011. - № 6. - С. 218–227.
8. Лобейко Ю.А. Антропологиялык мамиленин контекстинде болочок мугалимдердин ден соолукту сактоочу кесиптик билиминин паритети. Региондордун экономикалык жана гуманитардык изилдөөлөрү. - 2012. - № 4. - Б. 33-40.
9. Акматалиев А.Т., Шарипова Э.К., Кедейбаева Ж.А. Руханий чөйрөнүн кризиси // Илим жана практика жарчысы. 2022. V. 8. № 4. 560-566-бб. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/77/68> [Электрондук ресурс]

References:

1. Kolosova O.Yu. Spiritual and ecological determination of modern civilizational development. Scientific problems of humanitarian research. - 2009. - No. 14. - P. 104–109.
2. Baklanov I.S. Trends in social dynamics and cognitive processes: on the way to an ultramodern society. Bulletin of the North Caucasian Federal University. - 2008. - No. 4. - P. 67–73.
3. Kolosova O.Yu. Ecological and humanistic values in modern culture. Scientific problems of humanitarian research. - 2009. - No. 2. - S. 108-114.
4. Nesmeyanov E.E. The problem of teaching religious studies and spiritual and moral culture in a polyconfessional region. Humanitarian and socio-economic sciences. - 2010. - No. 3. - P. 94–95.
5. Baklanov I.S., Dushina T.V., Mikeeva O.A. Ethnic Man: The Problem of Ethnic Identity. Questions of social theory. - 2010. - T. 4. - S. 396-408.
6. Erokhin A.M., Erokhin D.A. The problem of "professional culture of a scientist" in the context of sociological knowledge. Bulletin of the Stavropol State University. - 2011. - No. 5–1. - S. 167-176.
7. Goverdovskaya E.V. Cultural and educational space of the North Caucasus: landmarks, problems, solutions. Humanitarian and social sciences. - 2011. - No. 6. - S. 218–227.
8. Lobeiko Yu.A. Parity of health-saving professional education of future teachers in the context of the anthropological approach. Economic and humanitarian studies of regions. - 2012. - No. 4. - P. 33-40.
9. Akmataliev A. T., Sharipova E. K., Kedeybaeva Zh. A. The crisis of the spiritual sphere // Bulletin of science and practice. 2022. V. 8. No. 4. pp. 560-566. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/77/68> [Electronic resource]